

نگاهی به کتاب نمایه نامه موضوعی صحیفه جامعه سجادیه^(۱)

حسین عبدالرحمانی*

چکیده: نویسنده در این گفتار، به معرفی و نقد و بررسی کتاب «نمایه نامه موضوعی صحیفه سجادیه» می‌پردازد. اصل کتاب صحیفه جامعه سجادیه، نوشته آیت‌اله سید محمد باقر موحد ابطحی و نمایه نامه آن، نوشته گروهی از پژوهشگران است که توسط مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران منتشر شده است.

نویسنده مقاله، توضیحاتی درباره اهمیت دعا، صحیفه سجادیه، مستدرکات آن، صحیفه جامعه سجادیه، پیشینه تدوین نمایه‌های موضوعی و تفاوت آن‌ها با معجم لفظی می‌آورد. و سپس روش تنظیم کتاب مورد بحث خود را می‌شناساند. برای این کار، به معرفی نشانه‌ها، روش استفاده از کتاب و بالاخره ساختار کتاب می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: صحیفه جامعه سجادیه، نمایه‌نامه موضوعی /

صحیفه جامعه سجادیه، معجم لفظی / صحیفه سجادیه،

مستدرکات / دعا / نمایه / معجم / نمایه نامه موضوعی

صحیفه جامعه سجادیه، نشانه‌ها و ساختار کتاب

۱- این مقاله، پیشتر در مجله الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (از طریق سایت

www.irandoc.ac.ir) منتشر شده بود. اینک با اجازه آن مرکز، برای نخستین بار - با ویرایش مختصر - به

صورت مکتوب منتشر می‌شود. * - عضو هیأت علمی دانشگاه علوم انتظامی.

اطلاعات کتاب شناختی

- نام کتاب: نمایه نامه موضوعی صحیفه سجادیه

- تاریخ نشر: ۱۳۷۷

- نگارنده: مصطفی درایتی و همکاران

- ناشر: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

- نوبت چاپ: اول

- محل نشر: تهران

- ۲ جلد (۷۴۰ + ۶۳۷ صفحه)

فرهنگ موضوعی یا نمایه نامه موضوعی صحیفه، با مشارکت، پشتیبانی و همکاری افراد ذیل نگارش یافته است.

۱- عباس علی علیزاده ۵- متدین طوسی

۲- سید موسی صدر ۶- احمد درایتی

۳- حسین غریبی ۷- عبدالرضا درایتی

۴- شهین نعمت‌زاده ۸- حسن عالم‌زاده

تهیه نمایه نامه، از وظایف مهم مراکز اسناد و اطلاعات است. نمایه نامه‌ها از ابزارهای علم پژوهش هستند. نمایه‌سازی در حقیقت تحلیل اطلاعات متن و تبدیل آن‌ها به کلیدواژه است. نمایه‌سازی را می‌توان به دو دوره سنتی و نوین تقسیم کرد. در دوره سنتی آثاری چون کشف الابیات، کشف الفاظ و غیره به چاپ رسیده است. در دوره نوین، سازمان‌دهی اطلاعات، روش مند و دقیق شده است. در این دوره ما شاهد پیدایش روش‌هایی چون نمایه‌سازی هم‌آرا، نمایه‌سازی پرسشی و نمایه‌سازی گردان و... هستیم. نمایه نامه موضوعی حاضر با روشی نوین و ابتکاری، متن ارزشمند و با شکوه صحیفه جامعه سجادیه را برای پژوهشگران قابل دسترس کرده است. گفتنی است که در شیوه نمایه‌سازی هم‌آرا، خواه پیش هم‌آرا و خواه پس هم‌آرا، رابطه کلیدواژه‌های یک متن با یکدیگر به شکل دقیقی بیان نمی‌شود. از این جهت ریزش اطلاعات فراوان است. در

نمایه نامه حاضر، این مسئله به گونه جالبی حل شده است. در این نمایه نامه، از اصطلاحات رابط مثل «آثارها»، «عواملها»، «مواردها» و... استفاده شده است.

مثال: کلید واژه‌های الطاعه - آثارها - الخضوع در صفحه ۱۸۲ آمده است، یعنی از آثار طاعت، خضوع است، اما همین مجموعه کلید واژه‌ها در صفحه ۱۱۸ ذیل کلید واژه «خضوع» به صورت زیر آمده است: الخضوع - عوامله - الطاعه. یعنی: از عوامل خضوع، طاعت است. همان گونه که ملاحظه می‌شود، رابطه طاعت و خضوع در دو جایگاه متفاوت الفبایی با استفاده از واژه‌های میانی «آثارها» و «عوامله» مشخص شده است.

مثال دیگری که قدری پیچیده‌تر است و دقت و عمق مفهومی کار را بیان می‌کند، مثال زیر است:

الآخره - طلب البرکه فیها (ص. ۱)

همین گروه کلید واژه در صفحه ۶۸ به صورت زیر آمده است:

البرکه - موارد طلبها - الآخرة

یعنی به خاطر حفظ معنا و رابطه بین کلیدواژه‌ها، کلید واژه دوتایی در جایگاه دیگری تبدیل به کلیدواژه سه تایی شده است. جلد دوم که با عنوان «العجم المفهرس لالفاظ الصحیفه السجادیة الجامعه» به چاپ رسیده، در حقیقت معجم الفاظ صحیفه جامع سجادیه است که به شماره دعا و بخش‌های دعا که در جلد اول موجود است ارجاع می‌دهد. در ذیل پس از مقدمه‌ای کوتاه، خوانندگان با پیشینه و روش کار آن آشنا خواهند شد.

«صحیفه سجادیه کامله» کتابی است معروف، که از «امام سجاد علی بن الحسین علیه السلام»، روایت شده است. این کتاب ارزشمند و شریف، مجموعه‌ای گرانبها از معارف الهیه است که در قالب دعا و مناجات با پروردگار القاء شده، و دایره وسیعی از عقاید، اخلاق، آداب اجتماعی و سیاسی را به گونه‌ای دلپذیر و عمیق عرضه می‌کند و به حق آن را به «زبور آل محمد» و «انجیل اهل البیت» ملقب نموده‌اند.

صحیفه سجادیه موجود، دارای ۵۴ دعاست.

عالمان بزرگواری بر این صحیفه، مستدرکاتی نگاشته‌اند که دعاها را دیگر مروی از امام

سجاده‌ها را بر آن افزوده‌اند که مجموع آن‌ها عبارت‌اند از:

۱- الصحیفه السجادیه الثانیه: تالیف محدث بزرگوار شیخ حر عاملی، صاحب کتاب «وسایل الشیعہ»

۲- الصحیفه السجادیه الثالثه: تالیف میرزا عبداللّه افندی، صاحب کتاب «ریاض العلماء»

۳- الصحیفه السجادیه الرابعه: تالیف خاتم المحدثین میرزا حسین نوری طبرسی صاحب کتاب «مستدرک الوسائل».

۴- الصحیفه السجادیه الخامسه: تالیف آیه الله سید محسن امین عاملی، صاحب کتاب ارزشمند «اعیان الشیعہ»

۵- الصحیفه السجادیه السادسه: تالیف آیه الله شیخ محمد صالح حائری مازندرانی. «سید محمد باقر ابطحی اصفهانی» با ترکیبی از صحیفه سجادیه کامله و پنج مستدرک یاد شده، و روایات دیگر، اثری جدید به نام «الصحیفه السجادیه الجامعه» پدید آورده، که تقریباً تمامی دعاها منسوب به حضرت زین العابدین علی بن الحسین علیهما السلام را یکجا عرضه می‌کند. این کتاب با تصحیح، تعلیق و توضیحات مفید ایشان با چاپی چشم نواز از طرف مؤسسه امام مهدی علیه السلام ارائه شده است.

مجموعه دعاها امام سجاده علیه السلام در این صحیفه، به ۲۷۰ دعا افزایش یافته و اسناد و مآخذ آن همراه با تحقیقی کامل در سلسله روایان و فهرست‌های گوناگون، بهره‌برداری از آن را فزونی بخشیده است.

کتاب حاضر به علت جامعیت دعاها؛ محور و مبنای تهیه «فرهنگ موضوعی» قرار گرفته و منظور ما از صحیفه سجادیه جامعه، همین کتاب است (یعنی کتاب آقای سید محمد باقر ابطحی اصفهانی).

هم اکنون خوانندگان با ضرورت این تحقیق، پیشینه، روش، علائم و نشانه، نحوه استفاده کتاب آشنا می‌شوند.

ضرورت‌ها

دعا، بخشی از فرهنگ اسلامی است که به گونه‌ای لطیف، دقیق و دلپذیر و در لحن مناجات با خدا، به بسیاری از معارف الهیه پرداخته است و دعاهاى منسوب و مأثور از اهل بیت، بدون شک، یکی از ذخائر عظیم و پراچ فرهنگ شیعی است که تا به امروز، چندان مورد توجه و دقت‌اندیشی قرار نگرفته است. تصور عوام از دعا، صرفاً برای خواندن و تکرار کردن است نه فهمیدن و درک کردن. خواص نیز به دعا - به عنوان یکی از عمیق‌ترین مأخذ معارف الهی - نگاه نکرده و به گسترش آن نپرداخته‌اند. از این رو ستمی فاحش به بخشی عظیم و منحصر به فرد از فرهنگ اهل بیت رفته است.

بدون شک پیشینه تلاش دانشمندان شیعه، نسبت به گسترش عمیق و معارف‌پرور فرهنگ دعا عموماً و صحیفه سجادیه بالاخص در حد و اندازه این مقوله از معارف شیعه نیست. و ضروری است بلندهمتان ظریف‌نگر و عالمان برجسته و عمیق‌اندیش، دعا و فرهنگ آن را به عنوان مأخذ و منبعی غنی و زبانی دلپذیر در القای دقیق‌ترین و ظریف‌ترین معارف الهی به مردم بشناسانند و با شرح و بسط آن، ابعاد اندیشه‌ای را که در قالب دعا و مناجات اشاره شده تبیین کنند.

معنویت در پناه دعا و در اوج معرفت شکل می‌گیرد و مقام قرب را، نه به استدلال خشک، که به دل می‌پیماید. و زمانی این هدیه الهی مؤثر خواهد افتاد که خواننده همراه با تکرار الفاظ اعجازگونه آن، به مضمون بلند آن نیز بیندیشد. تبیین و تفسیر این کلمات آسمانی، کار میدان داران فرهنگ تشیع است تا ارادتمندان به اهل بیت علیهم‌السلام را در فضای معرفتی و معنوی دعا قرار دهند.

ترویج و گسترش فرهنگ دعا، نیازمند تمهیدات و مقدماتی است که عمده‌ترین آن به عالمان، دانشمندان، مروجان و گویندگان دینی بازمی‌گردد، ولی بدان علت که دستیابی به مضامین و محتوای دعا مشکل است و مرجع و مأخذ تسهیل‌کننده در این زمینه فراوان نیست، کمتر نویسنده و یا گوینده‌ای، از دعا در مباحث خود استفاده می‌کند. امروزه بهره‌برداری از نهج‌البلاغه به علت وجود معاجم و فهرست‌های متنوع، به مراتب بیش از گذشته است؛ ولی دعا بالاخص «صحیفه سجادیه» کمتر مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد.

بنابراین نخستین قدم برای خروج این کتاب ارزشمند از مظلومیت؛ تهیه مأخذی به منظور تسریع در دست یابی به محتوا و مضامین آن بود. بر این اساس تهیه یک «فرهنگ موضوعی» یا «نمایه نامه موضوعی» یا یک «معجم الفاظ» برای این کتاب در دستور کار قرار گرفت تا راهی برای ورود نویسندگان و گویندگان به مطالب و نیز بستری برای مفسران و شارحان آن، با عنوان «فرهنگ موضوعی صحیفه سجادیه» یا «المعجم المفهرس لمعانی الصحیفه السجادیه» عرضه می شود.

این اثر همانطوری که در ابتدا آمد، با حمایت ریاست مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران آقای دکتر غریبی و همکاری صمیمانه پژوهشکده معارف اسلامی الجواد، حجة الاسلام آقای شیخ عباسعلی علیزاده و سید موسی صدر فراهم آمد. و اثر دوم به نام «المعجم المفهرس لألفاظ الصحیفه السجادیه» با همکاری برادران گرامی در همان موسسه، بالاخص جناب شیخ احمد درایتی به اتمام رسید. امید است این دو منبع با ارزش مورد استفاده و عنایت علاقمندان قرار گیرد.

لازم به توضیح است که ترجمه روان و آزاد این کتاب نیز در دست تهیه است که به زودی همراه با متن عربی و فرهنگ موضوعی برای فارسی زبانان عرضه خواهد شد.

پیشینه

از دیرزمان، علماء بر آن بوده اند که با استفاده از روش هایی، مراجعه به مطالب و مأخذ گوناگون را تسهیل و دست یابی به مطالب پراکنده را تسریع نمایند. تدوین کتاب های حدیثی و دسته بندی و تبویب آن، سابقه ای طولانی و بیش از علوم دیگر در فرهنگ دینی دارد. در فرهنگ شیعی، سابقه به کاربرد روش های تبویب در میان آثار موجود را، باید به شیخ کلینی متوفای (۳۲۸ یا ۳۲۹ هـ. ق) صاحب کتاب ارزشمند کافی دانست. و پس از او نیز علماء دیگر در تکمیل آن کوشیده اند. با تنظیم معجم لفظی برای کتاب های حدیثی و همچنین قرآن کریم، روش جدیدی برای تکمیل اطلاعات و تسهیل و تدقیق در دسترسی به مضامین و اطلاعات یک اثر عرضه شد که در آثار با اهمیت، مفید و ارزنده است. تدوین فهرست های موضوعی و کشف المطالب ها نیز روشی بود که

قسمتی از آن هدف را تعقیب می‌کرد. البته گزینش هر دو روش با توجه به نوع اثر و درجه‌بندی اهمیت آن توجیه می‌شود و هر کدام دارای محاسن و کاستی‌هایی است که در جای خود مورد بررسی و کاوش قرار گرفته است. مثلاً روش معجم لفظی برای منابعی چون قرآن کریم، نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه و دیگر متون حدیثی که اصل کلمات برای محققان اهمیت ویژه دارد، همراه با کاربردهای دیگر آن، از روش‌های کارگشا و کم‌نقص است و با توجه به این که زمان زیادی از ارائه آن نمی‌گذرد، برای تأمین قسمتی از نیاز محققان، هنوز جایگزین نیافته است. روش دیگر که از دیرباز مورد توجه و عمل دانشمندان بوده، فهرست‌نگاری‌های موضوعی و یا تهیه کشف المطالب است. در این روش، پدید آورنده - در حد تسلط خود بر متن - ابتدا چارچوبی ذهنی برای محتوی می‌سازد و تلاش می‌کند درون مایه اثر را در آن چارچوب جای دهد. این روش در زمان خود، مؤثر و تا اندازه‌ای کارآیی آن مفید بوده است. ولی با توجه به محدودیت‌ها و تنوع خواست مراجعه‌کنندگان، امروزه این روش چندان کارساز تلقی نمی‌شود.

روش جدیدی برای فهرست‌نگاری کتاب‌های علمی امروز، مرسوم است که به صواب نزدیک‌تر و نسبت به روش‌های پیشین، کارآمدتر است. در این روش، تهیه‌کننده بدون هیچ پیش طرح قبلی و یا چارچوب از پیش ساخته‌ای، مستقیماً به متن اثر مراجعه می‌کند و با استفاده از واژه‌های کلیدی متن و ایجاد یک رابطه مفید و تعریف شده میان آن‌ها، به ساخت و ساز فهرست می‌پردازد، که از آن به «فرهنگ موضوعی» یا «نمایه نامه موضوعی» یاد می‌کنیم. در این روش، الفاظ موضوعی متن، راهنمای مشترک تهیه‌کنندگان و کاربران خواهد بود و از این جهت ذهن مشترکی، هم در تهیه فرهنگ و هم در مراجعه به آن فراهم خواهد آمد و از کمترین اعمال سلیقه فردی برخوردار است.

در این روش که مدخل‌ها به صورت الفبایی مرتب می‌شود، مجموعه اطلاعات هر موضوعی که از یک واژه خاص و مطلع در یک اثر برمی‌خیزد، با واژه‌های کمکی و تکمیلی - که بازهم بیشتر متأثر و هماهنگ با متن است - جهت‌دار شده و مجموعه اطلاعات آن به صورت شکل‌یافته، به کاربران عرضه می‌شود.

با این روش، تا به حال دو اثر را در موضوع قرآن کریم سراغ داریم که از هر دو، زمان

زیادی نمی‌گذرد. یکی در ایران با نام «فرهنگ موضوعی قرآن کریم» کار مشترک آقایان «خرمشاهی» و «فانی»؛ که در سال ۱۳۶۴ ه. ش از چاپ خارج شد و دیگری از سوریه به نام «المعجم المفهرس لمعانی القرآن الکریم» کار محمد بسام رشدی (الزین) که در سال ۱۴۱۶ ه. ق منتشر شده است.

این دو اثر در استفاده از این روش با یکدیگر مشترک‌اند و کوشیده‌اند که با رعایت اصول فرهنگ نامه‌ها، ورود به محتوای قرآن را برای کاربران تسهیل کنند. بدیهی است هر روش با توجه به احاطه و سلیقه اجراکنندگان آن، ممکن است در عمل با دیگری تفاوت کند که معیار روشن برای ارزیابی آن، کمکی است که به مراجعه‌کننده خواهد کرد. هر سلیقه‌ای که بهترین منظور را برآورد، به مقصود نزدیک‌تر و به همان نسبت از نقص کمتری برخوردار است.

این دو فرهنگ - که یکی را به «فرهنگ» و دیگری را به «معجم» موقتاً نام گذاریم - هر کدام دارای محاسنی است. بدون آن که در مقام بحث و مقایسه کامل باشیم، فقط به چند حُسن آن‌ها اشاره می‌کنیم.

* در «معجم»، واژه‌های اصلی، یا به عبارتی واژه‌های رأس، اکثراً با عبارات تکمیلی و توضیحی جهت واژه و کاربران را بهتر به مضمون اثر هدایت کند. این عمل در «فرهنگ» نیز اتفاق افتاده است، ولی عمومیتی ندارد. واژه‌های بدون توضیح تکمیلی به نسبت، در «فرهنگ» نیز اتفاق افتاده است.

* در «معجم»، واژه‌های «جامع» یا «رابط» میان چند واژه در یک بحث، نسبتاً زیاد به کار رفته، در صورتی که این حُسن در «فرهنگ موضوعی» به کلی مغفول مانده است. وجود واژه‌های جامع یا رابط، نقش مهمی در دسته‌بندی مطالب و راهنمایی کاربران ایفا خواهد کرد، گرچه ممکن است در برخی از برداشت‌ها و یا گزینش‌ها، با اختلاف مختصری کاربران باشد. به عنوان مثال: واژه «قلب» را در هر دو فرهنگ مقایسه کنید، در «معجم» اولاً: کثرت موضوعات بیشتر است و بیش از پنجاه موضوع را دربر می‌گیرد؛ ولی در «فرهنگ» این تعداد به حدود ۳۵ مورد می‌رسد. ثانیاً: در همین موضوعات بسیار، با گزینش چند واژه رابط چون: احواله، امراضه، انفعالاته و صفاته، تعداد زیادی از

این واژه‌های به ظاهر پراکنده را به هم مرتبط ساخته و ساخت و ساز جامع‌تری به آن داده است.

* در «معجم»، کلمات مشتق در ذیل واژه‌های مصدری آن، به یک رأس مشترک منتهی شده است.

مثلاً: کلمه المتقون و یا المهاجرین در ذیل کلمه التقوی و الهجره آمده است و کاربرد را از مراجعه به جاهای پراکنده، بی‌نیاز ساخته است. ولی در «فرهنگ»، هر کدام از مشتقات در محل الفبایی خود و متفرق از یکدیگر آمده و از طریق ارجاع به هم می‌پیوندند. در نتیجه، کاربرد مجبور است برای دریافت منظور خود به چند جای «فرهنگ» مراجعه کند. بدیهی است روش اول برای جلوگیری از اتلاف وقت و ایجاد تمرکز بر کل مضامین یک موضوع، به صواب نزدیک‌تر است و می‌توان مشتقات را با ارجاع به محل مصدری و یا اسمی آن، در ذیل یک ماده اصلی مرتب کرد.

در «فرهنگ» گرچه مشتقات، متفرق است ولی بعضاً از تنوع موضوعی بیشتری برخوردار است. مثلاً واژه الکافرون و یا المتقون، گرچه از ماده اصلی خود، فاصله گرفته، ولی در مقایسه با «معجم» دارای تنوع موضوعی بیشتری است.

* سیستم ارجاعات در «فرهنگ» به مراتب کامل‌تر از معجم است، بالاخص در موضوعاتی که جنبه تکمیلی و مضمون نزدیک داشته است. در این فرهنگ - کتاب حاضر - تلاش شده، ضمن بهره‌گیری از محاسن یاد شده، سلیقه‌های دیگری - که ذیلاً خواهد آمد - مورد استفاده قرار گیرد.

روش تنظیم

پدید آورندگان، برای تهیه این فرهنگ، بدون هیچ قالب پیش ساخته‌ای، به اصل متن مراجعه و کلمه متن را بررسی کرده و با مشورت، از واژه‌های متنی برای تحلیل موضوعی استفاده کرده‌اند. آنگاه پس از گزینش واژه‌ها، با استفاده از کامپیوتر (رایانه)، آن‌ها را به صورت الفبایی مرتب کرده‌اند. این نکته نیز گفتنی است که از ابتدا بر این باور بوده‌ایم که کار ما تهیه «فرهنگ موضوعی» است نه کشف الفاظ. لذا واژه‌هایی را

برگزیدیم که دارای بار موضوعی خاصی بوده و محور سخن و یا مطالبی در متن است. واژه‌هایی که به تنهایی بار موضوعی دارند. ولی چون در متن صحیفه محور سخنی قرار نگرفته و فقط برای تبیین مطالب دیگر، لفظ آن بدون بار موضوعی مصطلح به کار رفته؛ گزینش نشده‌اند. زیرا احتمالاً مراجعه به آن‌ها علاوه بر آنکه گرهی از کار نمی‌گشاید، باعث سردرگمی خوانندگان خواهد شد.

البته این احتمال نیز وجود دارد که مراجعه‌کننده‌ای به دنبال همه واژه‌های به کار رفته در کتاب باشد، لذا برای رفع این نیاز - که ممکن است در جای خود مهم باشد - معجم لفظی این اثر عرضه گردیده است، که جبران‌کننده خواهد بود. ولی فرهنگ موضوعی باید راهنمای واژه‌هایی باشد که موضوع بحث متنی قرار گرفته و مراجعه‌کننده را به مطالبی در اطراف آن راهنمایی کند. مشکلی که در تنظیم این فرهنگ وجود داشت، ارجاع دهی به متن اصلی بود؛ زیرا انتخاب متن در زیر واژه‌ها، حجم فرهنگ را به چندین جلد افزایش می‌داد و چندان مفید هم نبود. وضعیت فعلی صحیفه سجادیه یکی از دو راه را می‌طلبید.

۱- آدرس‌ها به صورت شماره دعا، شماره صفحه و شماره سطر داده شود.

۲- متن هر دعا به صورت جدا نیز شماره‌گذاری شود و فقط دو شماره: یکی برای دعا و یکی برای بخش‌های دعا کفایت کند.

در روش اول، اصل متن چاپ شده، محفوظ می‌ماند. ولی تعداد زیادی اعداد برای مراجعه‌کننده، درد سر آفرین بود. لذا روش دوم مناسب‌تر تشخیص داده شده و ضمن شماره‌گذاری متن دعاها، متن صحیفه نیز همراه با «فرهنگ موضوعی» به چاپ رسیده تا کاربران عملاً هم فرهنگ و هم متن صحیفه را در یک جلد داشته باشند.

لازم به ذکر است که شماره‌گذاری داخل دعاها، فقط به منظور کوتاه کردن متن صورت گرفته تا قسمت مورد مراجعه سهل الوصول‌تر باشد و ضرورتاً به معنی دقت در محل شماره‌گذاری شده نمی‌باشد. لذا ممکن است مطالب قبل و بعد از یک شماره کاملاً به هم مربوط و وابسته‌تر باشد و شماره، لزوماً دلیل بر قطع مطالبی از جهت معنی نیست. و یا ممکن است جای دیگری برای شماره مناسب‌تر باشد، که آن را نیز

می‌پذیریم، ولی چون هدف بیشتر کوتاه کردن عبارات و آوردن علامتی خاص بوده، وقت چندانی برای این منظور مصروف نگردیده است.

بعد از شماره بندی دعاها، متن دعا مورد بررسی قرار گرفته و واژه‌هایی انتخاب شده، سپس وارد برنامه کامپیوتری گردیده است. این مرحله از کار، بیش از یک سال به طول انجامیده و بیشترین وقت را به خود اختصاص داده است. پس از اتمام این مرحله، واژه‌های انتخاب شده و آدرس‌های ثبت شده، از دستگاه پیاده و طی چندین مرحله کنترل، تطبیق و بازنگری شده و در هر مرحله، اصطلاحات انجام شده به دستگاه (کامپیوتر) منتقل شده است. پس از آن، در دو مرحله کار، ارجاعات تکمیلی و معادل فارسی برخی از واژه‌ها نیز انتخاب گردید و در نهایت به تعدادی از صاحب نظران و کاربران احتمالی داده شد و برخی از نقطه نظرها نیز اعمال گردید. در این فرهنگ بیش از ۷۵۰۰ مدخل اصلی و ۳۵۰۰ مدخل ارجاعی و ۸۰۰ معادل فارسی گزینش و در مجموع ۲۰۰۰۰ مورد، ثبت اطلاعات صورت گرفته است. این فرهنگ در روش، با دو فرهنگ یاد شده - یعنی «فرهنگ موضوعی قرآن کریم» و «المعجم المفهرس لمعانی القرآن الکریم» - شباهت تام دارد و پیش از عمل، فواید هر دو تحلیل شده است. ولی در انتخاب واژه‌ها، فقط متکی به متن صحیفه بوده و در حین عمل - جز به ندرت - مراجعه به آن‌ها صورت نگرفته است؛ زیرا به علت تفاوت آشکار متن صحیفه با قرآن، اصولاً نمی‌توانست چنین فرهنگ‌هایی در ساخت و ساز، فرهنگ حاضر را یاری نماید. سعی نگارنده بر آن بوده است که بتوان ضمن ارائه الگو (مدل) برای سایر متون دعاها، در تدوین «فرهنگ موضوعی دعا» مفید باشد.

نشانه‌ها

در این فرهنگ، نشانه‌هایی به کار رفته که هر کدام مقصود خاصی را دنبال می‌کند: الف) - خط تیره: که در ابتدای کلمه و یا جمله یا پیش از واژه دوم و سوم و ... آمده، به معنای وابستگی به کلمه و یا جمله قبلی است و به تنهایی مورد نظر نیست و با قبلی‌های خود ارتباط دارد. مثلاً:

(۱) ابراهیم - فطرته

(۲) ابراهیم - اوصافه - خلیل الله

در مثال اول، فطرت که با علامت - (خط تیره) همراه است، وابسته به واژه قبلی خود (یعنی ابراهیم) می‌باشد، و در مثال دوم نشانه - در دو جا تکرار شده و نشانه وابستگی به واژه قبلی است. خلیل الله وابسته به اوصاف و اوصاف، وابسته به ابراهیم. و در بعضی از موارد یک واژه رأس، دارای سه واژه ممکن است.

ب) = این نشانه که در ابتدای برخی کلمات آمده به معنای داشتن اطلاعات اضافی است. اعم از این که معادل فارسی آن باشد و یا کلماتی که مرادف واژه رأس گرفته شده است.

مثال: التمتع = (بهره‌مندی)

التمسك = (چنگ در زدن)

= این نشانه قبل از معادل‌های فارسی کلمات قرار گرفته و به معنای معادل و هم‌معنای آن است.

مثال: التوقیر = (بزرگ داشتن)

اليوم = (روز)

این نشانه پیش از کلمات مرادف آمده که نشان می‌دهد کلمه بعد از آن در صحیفه موجود بوده و بار موضوعی نیز داشته است. ولی چون مرادف و هم‌معنی واژه رأس تلقی و در ذیل واژه رأس گنجانیده شده، فصل جدیدی برای آن باز نشده است، محتوای آن ذیل واژه رأس آمده است. مثلاً: التقصیر = (کوتاهی کردن) + (الابطاء)

مراد آن است که کلمه (الابطاء) در متن صحیفه به کار رفته، ولی به جهت هم‌معنی بودن با تقصیر، ذیل واژه تقصیر نمایه شده و این کلمه به عنوان یک واژه خاص موضوعی در فرهنگ انتخاب نشده است.

ج) ... این علامت یعنی: رجوع کنید به ... و نشانه رجوع کامل است. یا همان ارجاع. مثلاً:

الآباء الولدان

آداب الصلاة الصلاة - آدابها

الدرايه العمل - درايته

در مثال اول، منظور آن است که (الآباء) که در متن صحیفه موجود بوده، به عنوان واژه رأس انتخاب نشده، و همان مضمون را در (الوالدین) یا (الوالدان) جستجو کنید. در مثال دوم، مراد آن است که کلمه (آداب) به عنوان واژه رأس گزینش نشده، ولی در واژه‌های تکمیلی مورد استفاده قرار گرفته است.

همچنین این نشانه همراه با عبارت پیش از آن، یعنی رجوع کنید به ... و منظور ارجاع تکمیل است؛ و کاربران را به مباحث دیگری که در فرهنگ آمده و به گونه‌ای مستقیم و یا غیر مستقیم به این واژه مرتبط است، راهنمایی می‌کند، مثلاً:

الآفه: ایضاً الدنیا - احوالها - الآفه، الضلاله - آفاتها...

گرچه «الآفه» به عنوان رأس انتخاب شده و موضوع‌هایی را در ذیل خود دارد، ولی این کلمه در جاهای دیگر این فرهنگ به عنوان تکمیلی نیز استفاده شده است، که اطلاع از آن مفید است. یا مثلاً:

آل ابراهیم: ایضا اسحاق، یعقوب، اسماعیل، یوسف

یعنی این چند واژه (یا اسم) که در فرهنگ نیز موجود است، با آل ابراهیم مرتبط هستند.

د) / خط موربی که در میان اعداد به کار رفته و منظور از آن، جدا کردن شماره دعا از بخش‌های مختلف دعاست. به ترتیب از راست به چپ، شماره‌های قبل از خط مورب، شماره دعا و شماره‌های پس از آن، شماره بخش‌های دعا است. مثلاً ۱۷/۵ یا ۵۳/۱۵ اولی یعنی دعای ۱۷ و شماره ۵ و دومی یعنی دعای پنجاه و سوم و ۱۵ یعنی شماره ۱۵. برای سهولت بیشتر شماره‌های دعا و نمایان بودن آن‌ها برای خوانندگان، به شماره‌های دعاها با اعداد سیاه و شماره‌های بخش‌های دعا با اعداد نازک‌تر آمده است.

ه) ،. این نشانه در دو جا بکار رفته است. یکی در میان اعداد برای جدا کردن اعدادی که در یک دعا ولی در چند جا نیازمند آدرسی بوده است. مثلاً ۴۷/۲۱۹، ۴۹ یا ۳۱/۱۵۰، یعنی دعاهای ۲۱۹ و ۱۵۰، با شماره‌های ۴۷ و ۴۹ و یا با شماره‌های ۳ و

۳۱. دوم در میان برخی از کلمات برای جدا کردن آن با مطلب بعدی مثلاً:

الآفة: ایضا الدنیا - احوالها - الآفه، الضلاله - آفاتها

(و) ؛ این علامت با عنوان نقطه ویرگول (یا سیمی کالون) برای جدا کردن آدرس‌های هر دعا از دعای دیگر به کار رفته که برای تشخیص بهتر با اعداد بعدی یک فاصله نیز منظور شده است.

مثلاً ۲۴/۴۱ ؛ ۵۳/۱۴۳؛

الرزق - بیدالله: ۳/۵۷ ؛ ۲/۵۹ ؛ ۱۳/۷۷؛

یعنی دعای ۴۱، شماره ۲۴ و دعای ۱۴۳، شماره ۵۳.

یا دعای ۵۹، شماره ۲ و دعای ۷۷ شماره ۱۳.

(ز) () پراکنش برای کلمات خاصی چون معادل‌های فارسی و یا کلمات مرادف به کار رفته است.

مانند :

الکسل = (سستی، تنبلی)

الکره = (ناخوشایند داشتن)

روش استفاده از کتاب

گرچه فرآیند تهیه این فرهنگ، دشوار و اندکی پیچیده بوده است، ولی استفاده از آن، بسیار آسان و راحت است. اگر شما به دنبال مطلبی در صحیفه جامعه سجادیه هستید، حتماً یک واژه موضوعی از آن مطلب را به یاد دارید. پس از در نظر گرفتن واژه موضوعی مورد نظر خود، بدون در نظر گرفتن الف و لام اول کلمه - اگر جزء کلمات اصلی نباشد - به صورت الفبایی به متن مراجعه کنید، آنگاه واژه مورد نظر را - اگر در صحیفه موجود باشد - خواهید یافت.

مثلاً اگر به دنبال موضوع «الهام» در صحیفه هستید به حرف الف بعده اللام مراجعه و کلمه «الهام» را در صفحه ۴۸ پیدا خواهید کرد و شما را به جهات گوناگونی که در صحیفه مورد نظر بوده، راهنمایی خواهد کرد. مثلاً: ذیل واژه الهام، ۱۴ عنوان خواهید یافت که

یکی از آن‌ها عبارت است از:

الهام - موارد - التقوی

منظور آن است که امام سجاده علیه السلام در مورد تقوی، تقاضای الهام نموده است و موارد دیگر.

پس از هر واژه، شماره‌هایی موجود است که شما را به دعا و عبارت مورد نظر راهنمایی می‌کند که به ترتیب از راست به چپ: شماره قبل از خطّ مورب / شماره دعا و شماره بعد از آن، شماره‌های داخل دعا است. سپس برای یافتن متن دعا، طبق همان آدرس به متن صحیفه - که در نهایت همین فرهنگ به چاپ رسیده - مراجعه و مطلب خود را خواهید یافت.

چند توضیح

۱ - فهرستی در آغاز متن صحیفه به چاپ رسیده که شماره‌های دعا‌های صحیفه کامله سجادیه را که در صحیفه جامعه آمده است، به شما نشان خواهد داد. ضمناً در ذیل هر دعا برای اطلاع خوانندگان، مأخذی را که محقق ارجمند آقای ابطحی در نهایت صحیفه آورده‌اند، ذکر شده و هر دعا که از صحیفه (۱) نقل شده، منظور سجادیه کامله است.

۲ - جهت تسهیل در فهم واژه‌های مشکلتر، فهرستی تنظیم شده و در آخر کتاب ضمیمه شده است. این فهرست را که «غریب اللغات» نامیده‌ایم، به صورت مختصر، لغات مشکل را توضیح داده است. در این فهرست، کلماتی که در متن صحیفه با علامت ستاره مشخص شده است، ابتدا به اصل و ریشه آن برگردانیده و سپس توضیح مختصری برای آن آورده شده است. بنابراین کلماتی را که در متن با علامت (*) می‌یابید، نشانه آن است که این لغت در فهرست «غریب اللغات» آمده است. برای مراجعه، ابتدا آن کلمه را به ریشه اصلی آن برگردانیده؛ و سپس براساس حروف الفبا به فهرست مراجعه نمایید. در توضیح لغات، اگر احتمالاً یک واژه در چند جای صحیفه به کار رفته و معانی آن با یکدیگر متفاوت است، به تمامی آن معانی توجه شده است. البته تطبیق معنی با متن را

ساختار کتاب

کتاب در دو جلد به چاپ رسیده که مشخصات اصلی آن از قرار زیر است: جلد اول در ۷۴۰ صفحه، با این عناوین فراهم شده است. پس از عنوان اصلی کتاب، از نگارندگان و نویسندگان همکار، همچنین دست‌اندرکاران تهیه کتاب قدردانی شده، سپس علائم و نشانه‌هایی که در کتاب به کار رفته - و قبلاً بسیاری از آن‌ها توضیح داده شد - برای خوانندگان بازگو شده است.

سپس مطالبی با عنوان «درآمد» به چاپ رسیده است. که مقدمه کوتاهی بر اهداف و نحوه نگارش کتاب ما باشد و از سوی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران نگاشته شده است. بعد از آن مقدمه نسبتاً بلندی از مصطفی درایتی آمده است. این مقدمه حاوی مطالبی است که هر خواننده بایستی پیش از رجوع و مطالعه کتاب، آن را بخواند. زیرا این مقدمه، اطلاعات با ارزش را درباره صحیفه سجادیه و انواع نگارش‌های آن، ضرورت نگارش این کتاب، پیشینه این کتاب، و نهایتاً برخی توضیحات تکمیلی عرضه داشته است. در ادامه، مقدمه مذکور به زبان عربی ترجمه شده است. بحثی بعدی کتاب به معانی معنای صحیفه سجادیه اختصاص یافته است که کتاب - مانند بیشتر لغت نامه‌های فارسی به فارسی، فارسی به انگلیسی و... - درج شده است.

مثلاً آخرین کلمه صفحه، اگر آخره باشد، همین کلمه در بالای صفحه آمده است تا بازیابی اطلاعات به سهولت انجام گیرد. این بخش مشتمل بر ۳۰۰ صفحه می‌باشد. بخش بعدی این جلد؛ معادل‌های فارسی را در ۲۲ صفحه عرضه داشته است. این معادل‌ها به ترتیب حروف الفبای فارسی آمده و در مقابل هر واژه یا اصطلاح فارسی یک یا چند واژه و اصطلاح به چاپ رسیده است. بخش بعدی شامل ۲۷۰ عنوان فهرست موضوعی ادعیه صحیفه جامعه است، که ذیل موضوعات کلی‌تر آمده و ضمناً به زبان عربی است. دو بخش انتهایی کتاب، ابتدا به المعجم المفهرس لمعانی الصحیفه السجادیة الجامعه - که متن کامل موضوعات بخش قبلی یعنی همان ۲۷۰ عنوان فهرست

می باشد - سپس فهرست غریب اللغات - که به ترتیب سه حروف اول آن‌ها مرتب شده - می پردازد.

در بخش معجم المفهرس المعانی، متن کامل عربی صحیفه جامعه سجادیه، همراه با توضیحات و ارجاعاتی که به صورت پاورقی آمده، قابل رؤیت است.

جلد دوم: مشتمل بر ۶۳۷ صفحه است که شرح آن به این قرار است: ابتدا مقدمه‌ای کوتاه از مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران درباره ویژگی‌های کتاب، سپس مقدمه‌ای کوتاه از نگارنده آمده است. در این قسمت، روش کار جلد دوم توضیح داده شده که متن آن از قرار زیر است.

در معجم نگاری ابداعات چندی به کار نرفته است، فقط تلاش شده بهترین آن انتخاب شود. کلیه هیئت‌ها در ذیل کلمات اصلی آن مرتب شده و برای مرتب کردن هیئت‌ها، ابتدا از افعال (مفرد مذکر ماضی) آغاز و سپس همان فعل با ملحقاتش همراه با ضمائر آورده شده و تا آخر فعل ماضی ادامه یافته و معلوم بر مجهول مقدم شده است.

پس از اتمام فعل ماضی، مضارع معلوم بدون پیشوند و پسوند آورده شده و سپس همان فعل با پسوند و پیشوندهای مربوطه، مثلاً: یکتب، سیکتب، ایکتب، تا آخر و نیز: یکتبه، سیکتبه، تا آخر. پس از آن، افعال مجهول همانند معلوم آمده است.

پس از فعل مضارع، امر حاضر آمده است، زیرا امر غایب جزء مجزومات قرار گرفته است. پس از اتمام افعال مجرد، افعال مزید به ترتیب: افعال، تفعیل، مفاعله، انفعال، تا آخر مرتب و همانند افعال مجرد تنظیم شده است.

پس از اتمام کلیه افعال، اسم‌ها آورده شده است؛ در ابتدا مصادر و سپس اسم‌های جامد. ترتیب مصادر بدین گونه است: اسم مصدر، مصدر میمی، مصدر مرّه، مصدر ثلاثی مزید و مصدر همانگونه که در کتب ادبیات آمده است.

پس از اتمام مصادر، سایر اسم‌های مشتق به ترتیب زیر تنظیم شده است: اسم فاعل، صفت مشبّه، نسبت، مصدر جعلی، اسم فعل. و در اسم‌های جامد، ابتدا اسم‌های بدون الف و لام، سپس همان اسم با الف و لام آورده شده است.

تذکر چند نکته

۱- متن مورد استفاده جهت نگارش نمایه و معجم، متنی است که در پایان «نمایه موضوعی صحیفه سجادیه» به چاپ رسیده و در واقع این کتاب، جلد دوم آن محسوب می‌شود. و شماره‌های ارجاع دهی در این معجم، فقط با شماره‌های همان متن تطبیق می‌کند. بنابراین لازم است جلد اول این مجموعه را در اختیار داشته باشید. متن چاپ شده دارای شماره دعا و شماره بخش‌های دعا است و شماره‌های ارجاع دهی در این معجم که با خط مورب / از هم جدا شده به این معنی است که شماره‌های قبل از خط مورب (به ترتیب از چپ به راست) شماره دعا و شماره بعد از آن شماره بخش‌های دعا است.

۲- برای نامفهوم نماندن جملات به علت تقطیع شدن آن، تلاش شده حتی المقدور مبتدا و خبر آن مشخص باشد. لذا گاهی ابتدا، انتها و یا وسط جمله‌ای را انتخاب و با سه نقطه (...) قسمت حذف شده، مشخص شده است. و گاهی کلمه‌ای در داخل (...) آمده که اشاره به قبل و یا بعد دارد. بنابراین کلماتی که در داخل « (گیومه) قرار گرفته، ارجاع به موضوع است.

۳- در صحیفه سجادیه، از برخی آیات قرآن نیز استفاده شده که عین همان عبارات در معجم‌نگاری استفاده گردیده است. تنها به جهت عدم اختلاط، جلوی این گونه عبارات‌ها، کلمه (قرآن) در داخل پرانتز قرار داده شده تا استفاده‌کننده به آن توجه داشته باشد.

متن اصلی جلد دوم: همانگونه که گفته شد به معجم المفهرس صحیفه جامعہ سجادیہ اختصاص یافته که به ترتیب حروف الفبای عربی مرتب گردیده است.